

Т. І. Гуменюк,

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

СТАНДАРТИЗАЦІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті розглянуто історію становлення національної і міжнародної стандартизації. Екстралінгвістичний кут зору на проблему обрано для порівняння розуміння суті та призначення стандартизації для лінгвістики і економіки. Проаналізовано рецепцію стандартизації в сучасних мультидисциплінарних термінологічних теоріях, зокрема в соціотермінознавстві. Доведено, що відмінності у трактуванні стандартизації з боку сучасних мультидисциплінарних теорій порівняно з загальною термінологічною теорією пов'язані передовсім зі зміною погляду на саму природу термінологічних одиниць.

Ключові слова: термін, стандартизація, загальна термінологічна теорія, соціотермінознавство.

СТАНДАРТИЗАЦИЯ В ТЕРМИНОЛОГИИ: ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Статья рассматривает историю становления национальной и международной стандартизации. Экстралингвистический взгляд на проблему выбран для сравнения понимания сути и назначения стандартизации в лингвистике и экономике. Проанализирована рецепция стандартизации в современных мультидисциплинарных терминологических теориях, в частности в социотерминоведении. Доказано, что различия в трактовании стандартизации со стороны современных мультидисциплинарных теорий по сравнению с общей терминологической теорией связаны прежде всего с изменением взгляда на саму природу терминологических единиц.

Ключевые слова: термин, стандартизация, общая терминологическая теория, социотерминоведение.

STANDARDISATION IN TERMINOLOGY: EXTRALINGUISTIC VIEW

The origin of standardization of terminology is associated with the multilingual terminological dictionary of E. Wuster. It led to the emergence of General Terminology Theory and turned standardization into a trend. Later in different countries appeared a set of standardization institutions: in the US – American Standards Association, in Germany – German Normalization Committee, in France – Association Française de Normalisation. In the twentieth century it became clear that language barriers result in economic losses and failures, inhibit international commercial and research projects. It resulted in idea of creating supranational terminology centers that would collect accurate national counterparts to the names of concepts and objects of different sectors (International Standards Organization – ISO, Nordterm – for the Nordic countries, ArabtermNet – for Arab countries, RiTerm, Rint – for French-speaking countries). Nowadays in Ukraine standardization of terminology is provided by the state. Standards are created by a special executive body – State Standard of Ukraine. ISO defines a standard as a document that provides requirements, specifications, guidelines or characteristics that can be used consistently to ensure that materials, products, processes and services are fit for their purpose. According to the Finnish researcher T. Pikala language is difficult to standardize because reality is much richer than its linguistic representation. Example of Socioterminology shows that the differences in the interpretation of standardization by the modern multidisciplinary theories compared with General Terminology Theory is caused primarily by the changes in the views terminological units' nature.

Key words: term, standardization, General Terminology Theory, Socioterminology.

Довгий час стандартизація термінології була своєрідною науковою аксіомою. Порушували питання про форму стандартизації, її недоліки, але не саму її доцільність. З приходом нових мультидисциплінарних теорій у кінці XX століття ситуація змінилася.

Витоки стандартизації в термінології пов'язують із виходом міжмовного термінологічного словника Е. Вюстера. Саме він започаткував загальну термінологічну теорію і був поштовхом до перетворення стандартизації на тренд. У цьому словнику було викладено початкові принципи збору й опису термінологічного матеріалу з погляду стандартизації наукової мови. Е. Вюстер був переконаний, що завдання термінознавства – створювати і стандартизувати назви концептів. «У середовищі техніків проблему стандартизації технічної мови висувують з усе більшою наполегливістю, оскільки зростає плутаниця стихійних термінів, що стає серйозною перепорою для фахового спілкування інженерно-технічних працівників» (*пер. мій*), – писав Е. Вюстер [1, с. 21–22]. Він ставив перед собою кілька основних завдань: 1) усунути неоднозначності з технічних мов за допомогою стандартизації термінології, щоб зробити фахові мови ефективним засобом комунікації; 2) переконати усіх носіїв фахової мови у перевагах стандартизованої термінології; 3) закріпити термінознавство як дисципліну для практичних цілей і надати їй статус окремої науки [10, с. 112].

У кінці XIX на початку XX століття в багатьох галузях виникла потреба внаормувати термінологію задля кращого розуміння між її користувачами. Для цього в різних країнах було створено відповідні інституції: у США – Американську асоціацію стандартів, у Німеччині – Німецький нормалізаційний комітет, у Франції – Французьку асоціацію нормалізації тощо [5, с. 72]. Це в основному позадержавні структури, які проводять термінологічні наради і конференції, на яких обговорюють та затверджують усі зміни в термінології. Паралельно із загальнонаціональними асоціаціями діють також фірмові стандартизаційні групи та спеціалізовані науково-технічні товариства з окремих галузей науки та виробництва.

У XX столітті стало зрозуміло, що мовні бар'єри призводять до економічних прорахунків і збитків, гальмують міждержавні комерційні та наукові проекти. Так виникла ідея створення наднаціонального термінологічного центру, який збирав би точні національні відповідники до назв понять і предметів різних галузей. Кожна національна терміносистема перш ніж увійти до міжнародного фонду, повинна стати симетричною (одне поняття – один термін), логічно системною (відповідати класифікації понять певної галузі), мовно системною (послідовність використання словотворчих засобів для відтворення певного значення) [5, с. 78–80]. У 1926 році національні асоціації об'єдналися у Міжнародну федерацію національних асоціацій (International Standards Association – ISA), яка функціонувала до початку Другої світової війни. У 1946 році вона поновила свою діяльність, змінивши назву на Міжнародну організацію стандартизації (International Standards Organization – ISO). На сьогодні ця організація видала понад 19500 стандартів, а її членами є 163 країни світу [7]. Авторитетною термінологічною організацією є Міжнародна електротехнічна комісія (International Electrotechnical Commission – IEC), яка крім стандартизації термінології опрацьовує назви термінів різними мовами і укладає «Міжнародний електротехнічний словник».

За останні десятиліття виникло чимало міжнародних регіональних організацій: Nordterm – для скандинавських країн, ArabtermNet – для арабських країн, RiTerm, Rint – для франкомовних країн. У США, Японії, Німеччині, Китаї є організації, що координують термінологічну діяльність між країнами-споживачами. Їх об'єднує міжнародна термінологічна мережа TermNet [8], заснована в 1988 році. У 1971 році в рамках Генеральної інформаційної програми ЮНЕСКО на базі

австрійського Інституту нормування створено міжнародний термінологічний нормалізаційний центр Infoterm [6]. Ця установа збирає інформацію з національних терміносистем, опрацьовує її і створює термінологічний банк даних. Вона також надає консультації міжнародним організаціям, проводить курси і семінари для фахівців з термінології, складає міжнародні проекти та організує їхню реалізацію.

У Радянському Союзі нормування термінології перебувало в руках держави. Над створенням стандартів працювали Комітет науково-технічної термінології, Комітет стандартизації мір і вимірних приладів та Всесоюзний науково-дослідний інститут інформації, класифікації та кодування. Затверджені стандарти (ГОСТи) мали силу закону і були повністю російськомовними. Навіть 600 республіканських стандартів УРСР, що їх видав Держплан УРСР, також були російськомовними. В українській історії першим нормувальним термінологічним центром було Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ). Навколо нього гуртувалися провідні термінологи того часу, до його порад прислухалися автори підручників. Наступником НТШ став Інститут української наукової мови (ІУНМ) [5, с. 73]. Але жодна з цих структур не видавала стандарти в сучасному розумінні цього слова.

На сучасному етапі в Україні стандартизація термінології є державною справою. Стандарти створює спеціальний орган виконавчої влади – Держстандарт України. Ця установа готує та публікує ці директивні документи. Відтак кожен, хто виробляє матеріальні чи духовні продукти, має дотримуватися параметрів, закладених у стандарті. У 1992 році спільним наказом Міносвіти та Держстандарту України створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (ТК СНТТ) [2, с. 101–105]. Спочатку Комітет створено на базі Львівського політехнічного інституту, згодом до його складу як базові увійшли також Київський політехнічний інститут, Інститут української мови НАН України та Український науково-дослідний інститут стандартизації, сертифікації та інформатики. Всього технічних галузевих комітетів стандартизації є понад 80, але ТК СНТТ займає серед них особливе місце. Тільки він має повноваження координувати мовні питання, узгоджувати термінологію, яку використовують інші галузеві технічні комітети.

За ДСТУ 3966–2009 мета стандартизації термінів та визначень полягає у фіксації необхідної унормованої термінології, щоб усталювати однозначні й несуперечливі терміни, усувати термінологічні перешкоди міжгалузевим зв'язкам, узгоджувати описи різних об'єктів, сприяти перекладанню міжнародних стандартів, сприяти підвищенню рівня освіти, сприяти розвитку української науково-технічної мови [3, с. 4]. Через кожні п'ять років державні стандарти (ДЕСТи) переглядають, доповнюють і уточнюють.

М. Зарицький визначає стандарт як нормативний документ, що встановлює характеристики продукту матеріального чи духовного виробництва. Якщо йдеться про матеріальні речі, то такі нормативні документи встановлюють кількісні та якісні характеристики предметів. Що ж до нематеріальних речей або продуктів духовного виробництва, то завдання стандартів – подати терміни та їхні дефініції у відповідній галузі [2, с. 103]. Зазначимо, що у такому визначенні стандартів відсутній «тоталітарний» відтінок. Це пов'язано з тим, що в основі частини українських стандартів лежать старі радянські зразки.

Ще одним «привидом минулого» є деякі елементи статті стандарту. Її будова зазвичай є такою: 1) назва поняття українською мовою; 2) скорочена форма терміна; 3) недозволений (заборонений) синонім; 4) родові поняття; 5) видові поняття; 6) еквіваленти англійською, німецькою, французькою, російською мовами; 7) дефініція (означення); 8) формула або схема. Набір вказаних пунктів може змінюватися: інколи додатково вказують основні властивості предмета, матеріал та спосіб виготовлення. У статті стандартизовані терміни виділяють напівжирним шрифтом і ставлять на перше місце. Короткі форми нормативних термінів набирають світлим шрифтом, а синоніми – курсивом. Терміни-синоніми без позначки «Нд» (недозволений) наводять лише як довідкові, оскільки вони не є стандартизованими [5, с. 78]. Феномен заборони слів і втручання у внутрішню структуру мови – це реалії СРСР ХХ століття. За матеріалам текстів дослідники уклали цілий реєстр репресованих слів [9, с. 356–399]. Як показує історія, така практика не є продуктивною ні для мови, ні для розвитку країни в цілому.

Міжнародна стандартизація пішла шляхом демонстрації принади стандартизації, а не заборон. Наприклад, ось визначення стандарту ISO: «Стандарт – це документ, що надає характеристики, вимоги, інструкції, за допомогою яких можна переконатися, що матеріали, продукти, процеси і послуги відповідають своєму призначенню» [7]. Тобто, стандарт має рекомендаційний характер. Автори зазначають, що міжнародна стандартизація сприяє безпеці і якості продуктів та послуг, збільшенню продуктивності бізнесу за рахунок зменшення втрат через помилки, доступу до нових ринків і глобальної торгівлі для компаній тощо.

У сучасному світі стандартизація має здебільшого економічний вимір. Але для лінгвістів вона цікава насамперед у світлі підходів до формування та нормування термінології. Багато років загальна термінологічна теорія пропонувала єдиний набір принципів збору матеріалу та вузький погляд на семантику термінологічних одиниць. Не враховувала вона і структурних та прагматичних особливостей термінології. Зокрема загальна термінологічна теорія зосереджувалась на спеціальних знанневих концептах для опису та організації термінологічної інформації. Концепт розглядали як абстрактну когнітивну сутність, яка стосувалась до об'єктів реального світу, а терміни були просто його лінгвістичною оболонкою. Одним з базових тверджень загальної термінологічної теорії є те, що термінологічну одиницю можна відрізнити від звичайної лексеми за однозначним зв'язком зі спеціальним концептом, який він позначає, і стабільністю зв'язку між формою і змістом у текстах, що містять цей концепт [10, с. 111].

Але це більше схоже на ідеалізовану версію фахової комунікації. Навіть побіжне дослідження фахових текстів засвідчує, що термінологічні варіації – часте явище. Варіювання залежить від знань і статусу людини, функції тексту, його змісту тощо. Одні й ті ж концепти часто позначають кілька слів, а одна й та ж лінгвістична оболонка може стосуватися кількох концептів. І такі речі трапляються в різних мовах світу.

На думку фінської дослідниці Т. Пікалі, мову складно стандартизувати, оскільки реальність є значно багатшою, ніж її мовна репрезентація. Крім того мова постійно змінюється, а її функціонування крім значення самого слова відображає погляди мовців, соціальний та професійний статус [4, с. 311].

Позиції загальної термінологічної теорії похитнуло соціотермінознавство. Соціотермінознавство застосовує соціолінгвістичні принципи до теорії термінології й розглядає термінологічні варіації на фоні різних контекстів вжитку. Параметри варіації базуються на соціальному та етнічному критерії, у яких комунікація між фахівцями може продукувати різні терміни для одних і тих же концептів або декілька концептів для одного терміна. Згідно з соціотермінознавством, стандартизація – це химера, оскільки мова постійно змінюється [10, с. 113–114]. Полісемія і синонімія неunikно присутні в термінології та фахових текстах. Використання одного терміну замість іншого може відображати знання, соціальний і фаховий статус групи, і навіть виявляти рівень стосунків співрозмовників. Термінологічна варіація також вказує на те, що система концепту та його дефініція не статичні.

Зауважмо, що відмінності сучасних мультидисциплінарних теорій від загальної термінологічної теорії пов'язані передовсім зі зміною погляду на саму природу термінологічних одиниць. Е. Вюстер писав: «Ця книга присвячена винятково науково-технічній мові, фаховій мові інженерів, техніків і робітників, мові, що має специфічне призначення і суттєві відмінності від мови художньої літератури і повсякденного розмовного мовлення. Технічна мова поряд з іншими засобами фіксації та передачі технічної думки – кресленнями, формулами й умовними знаками – потребує особливої точності взаємного розуміння між винахідником і конструктором, між тим, хто складає технічне завдання і його виконувачами» (*пер. мій*) [1, с. 21]. Тобто для Е. Вюстера терміни були ближчими до формул і креслень, ніж до слів у художній літературі. «Науково-технічна мова – це система звукових знаків (мовних позначень), яким відповідають уявлення (поняття, значення)» (*пер. мій*) [1, с. 28]. Сучасні теорії критикують стандартизацію, виходячи з лінгвістичної природи терміна, як живої частини природної мови. При цьому не враховують, що вихідні позиції Е. Вюстера базувались не стільки на лінгвістичній, скільки на знаковій природі терміна. Тому обидві позиції не суперечать одна одній, а приводять до спільного висновку: для ефективної роботи і безпеки стандартизація необхідна в утилітарних технічних сферах, але може бути послаблена для абстрактних нематеріальних сфер.

Література:

1. Вюстер Е. Международная стандартизация языка в технике / Е. Вюстер [пер. О. И. Богомоловой] – Ленинград : Стандартгиз, 1935. – 301 с.
2. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства / М. С. Зарицький. – К. : ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2004. – 128 с.
3. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять: ДСТУ 3966–2000. – Чинний від 01.07.2010. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 35 с.
4. Іващенко В. Л. Соціологічний і соціокогнітивний напрями досліджень у сучасному зарубіжному термінознавстві / В. Л. Іващенко // Жуття у слові: Зб. наук. праць на пошану акад. В. М. Русанівського (1931–2007). – К., 2011. – С. 304–316.
5. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Г. Наконечна. – Львів : Кальварія, 1999. – 110 с.
6. Сторінка Infoterm: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infoterm.info>.
7. Сторінка International Organization for Standardization (ISO): [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://iso.org>.
8. Сторінка TermNet: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://termnet.org>.
9. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду / Упоряд. Л. Масенко та ін. – К. : Вид. Дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
10. Faber P. The Cognitive Shift in Terminology and Specialized Translation / P. Faber // MonTI: Monografias de Traducción e Interpretación. – No 1. – 2009. – S. 107-134.

УДК 81'1:81'37:81'373.7=161.2=111(045)

Т. А. Давиденко,

Національний авіаційний університет, м. Київ

КОЛЬОРАТИВ ЧОРНИЙ ЯК СУКУПНІСТЬ ТРАДИЦІЙНОГО ТА СУЧАСНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано лексико-семантичне наповнення кольоративу чорний/black у мовній картині світу українців та англіїців, розкрито полісемантичність лексеми на позначення чорного кольору, встановлено лексико-семантичні групи, компонентом яких є зазначений кольоратив, розглянуто кольоратив у складі фразеологічних одиниць української та англійської мови.

Ключові слова: кольоратив, амбівалентність, лексико-семантична група, символ, фразеологічна одиниця, світогляд.

КОЛОРАТИВ ЧЕРНЫЙ КАК СОВОКУПНОСТЬ ТРАДИЦИОННЫЕ И СОВРЕМЕННЫЕ В УКРАИНСКОЙ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: КОМПАРАТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье проанализировано лексико-семантическое наполнение цвета черный в языковой картине мира украинцев и англичан, раскрыта полисемантическая лексема на обозначение черного цвета, определены лексико-семантические группы, компонентом которых является этот цвет, рассмотрен цвет черный в составе украинских и английских фразем конститuentом которых он есть.

Ключевые слова: лексема, что обозначает цвет, амбивалентность, лексико-семантическая группа, фразеологическая единица, мировоззрение.

COLOR BLACK AS A TOTALITY OF TRADITIONAL AND MODERN IN UKRAINIAN AND ENGLISH: COMPARATIVE ASPECT

The paper is devoted to the brief analyses of traditional and modern usage of black color. The author compares various meanings and functioning in Ukrainian and English. The paper shows the directly opposite meanings of this color that depends on the context and functional language. In general, the color is a symbol of evil and pain or mental anguish etc. As a part of word combination the color can be used in a such lexical and semantic groups as: social and politic events or phenomenon having negative results for a man or humanity in general; man's nomination, descriptions or social status; the phenomena of a financial sphere; phenomena connected with week days; religious phenomena or groups; names of household goods; names of clothes; nomination of natural phenomena. The color black can also function as a part of Ukrainian and English idioms. In this way it serves for the purpose to depict the inner mental condition of a man; to show different relationships; to designate the qualitative and time characteristics.

The perspectives of given paper can be devoted to learning of this color as a part of author idiostyle, its functioning in another languages and comparing with different languages. It helps to widen the world view of various nations and makes significantly simpler the translators' work.

Key words: color, ambivalence, lexical-semantic group, idiom, world view.

Кольоративи становлять вагомий пласт мовних засобів, відображаючи історію, життя народу, систему духовних цінностей, народні традиції та звичаї, часом навіть менталітет тощо. Саме тому питанню вивчення кольору в тому чи тому аспекті присвячено багато наукових розвідок. Семантика кольору є об'єктом дослідження таких учених, як: Р. В. Алімпієвої, І. М. Бабій, О. П. Василевича, А. Вежицької, Т. В. Ковальової, Г. В. Максимчук, Р. Л. Ріжко, Н. М. Сологуб, Р. М. Фрумкіню та ін.